

Μακεδονικά

Τόμ. 37 (2008)

(Παλαιό) Χαρμάνκιοϊ Ιστορία, δημογραφία (τέλη 18ου αι. – αρχές δεκαετίας 1930)

Κυριάκος Στ. Χατζηκυριακίδης

doi: [10.12681/makedonika.51](https://doi.org/10.12681/makedonika.51)

Copyright © 2014, Κυριάκος Στ. Χατζηκυριακίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χατζηκυριακίδης Κ. Σ. (2011). (Παλαιό) Χαρμάνκιοϊ Ιστορία, δημογραφία (τέλη 18ου αι. – αρχές δεκαετίας 1930). *Μακεδονικά*, 37, 173–192. <https://doi.org/10.12681/makedonika.51>

(ΠΑΛΑΙΟ) ΧΑΡΜΑΝΚΙΟΪ¹. ΙΣΤΟΡΙΑ, ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ
(ΤΕΛΗ 18ου ΑΙ. – ΑΡΧΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ 1930)

1. Το όνομα

Το τοπωνύμιο *Harmanköj*² ή *Harman-kioi*³ (Χαρμάνκιοϊ, τουρκ. λ. = χωριό με αλώνια) συναντάται για πρώτη φορά στις πηγές στις αρχές του 17ου αι. Σε φορολογικούς καταλόγους εκείνης της περιόδου το Χαρμάνκιοϊ, όπως και άλλοι όμοροι οικισμοί λ.χ. το *Dudular* (Δουδουλάρ, σημερινά Διαβατά), το *Kara Hüseyin* (Καρά Χουσεϊν ή Καραϊσίν, σημερινή Πολίχνη) και το *Lenbet* (Άνω Λεμπέτ ή Λεμπετάκι ή Λεμπέτ Τσιφλίκ, σημερινή Νέα Ευκαρπία), αναφερόταν ως «χωριό που έδινε κάρβουνο». Συγκαταλεγόταν δηλαδή στα «χωριά των καρβουνιάρηδων» (ένα από τα 25 αμιγώς χριστιανικά μεταξύ των 60 συνολικά), μολονότι δεν βρισκόταν κοντά στη Χαλκιδική, εξαιτίας της συνεργασίας του με τα περίφημα Μαντεμοχώρια της (Σιδηροκάυσα). Αξίζει να σημειωθεί ότι η οθωμανική κυβέρνηση όλο και πιο συχνά επέβαλλε έκτακτους φόρους στους υπηκόους της αυτοκρατορίας, για να μπορέσει να αντιμετωπίσει τους συνεχείς πολέμους. Οι κάτοικοι των χωριών της Θεσσαλονίκης εκτός από τους φόρους ήταν υποχρεωμένοι να προσφέρουν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ορισμένες υπηρεσίες, στην προκειμένη περίπτωση την παροχή κάρβουνου. Ήταν επιφορτισμένοι δηλαδή με την ετήσια παραγωγή και παράδοση στο κράτος ορισμένης ποσότητας ξυλοκάρβουνων, τα οποία χρησιμοποιούνταν για την καύση και την κατεργασία (καθαρισμό) των μεταλλευμάτων της Χαλκιδικής⁴.

Τον 18ο αι. οι υποχρεώσεις των κατοίκων έγιναν κυρίως χρηματικές. Το σύνολο σχεδόν των φόρων πληρωνόταν πλέον σε χρήμα, ενώ μόνο η συγέ-

---

1. Το επίθετο «παλαιός» άρχισε να συνοδεύει το τοπωνύμιο Χαρμάνκιοϊ μετά τη μικρασιατική καταστροφή. Χρησιμοποιήθηκε για να διαχωρίσει τον πρώτο οικιστικό πυρήνα του Χαρμάνκιοϊ (στον σημερινό Εύοσμο) από τον νέο οικισμό (Νέο ή Κάτω Χαρμάνκιοϊ ή Χαρμάνκιοϊ, όπως τελικά αποκαλούνταν μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1950 το Ελευθέριο ή Ελευθέρια), που είχε αρχίσει σταδιακά να δημιουργείται νοτιότερα του πρώτου ως χώρος υποδοχής προσφύγων ήδη από τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων.

2. Η συγκεκριμένη γραφή του τοπωνυμίου συναντάται, σύμφωνα με τον Eberh. Krüger, *Die Siedlungen Griechisch-Makedoniens nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*, Βερολίνο 1984, σ. 489, σε παλαιό επιτελικό οθωμανικό χάρτη, καθώς και σε οθωμανική στατιστική της Θεσσαλονίκης (1897-1898, έτος εγίρας 1315).

3. Η επικρατέστερη γραφή του τοπωνυμίου στη δυτική βιβλιογραφία.

4. Β. Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες των χωριών της Θεσσαλονίκης κατά την Τουρκοκρατία», *Μακεδονικά* 20 (1980) 413 (στο εξής: «Φορολογικές κατηγορίες»).

ντρωση του σιταριού, απαραίτητου για τα οθωμανικά στρατεύματα, γινόταν ακόμη σε είδος (η περίφημη *δεκάτη*). Στο δεύτερο μισό του 18ου αι. τα «καρβουνιάρικα χωριά» κατέβαλλαν ένα συνολικό χρηματικό ποσό κατ' αποκοπή με αντάλλαγμα την απαλλαγή από την έκτακτη φορολογία. Έτσι, όπως προκύπτει από τουρκικό τεφτέρι του 1771⁵, οι κάτοικοι του Χαρμάνκιοϊ πλήρωσαν στο οθωμανικό δημόσιο 760 άσπρα, ποσό από το ύψος του οποίου μπορεί κανείς να διαπιστώσει τις διαφορές στον πληθυσμό ανάμεσα στα χωριά του καζά της Θεσσαλονίκης, λ.χ. το αντίστοιχο ποσό των κατοίκων του *Dudular* (Διαβατά) ήταν μόνο 200 άσπρα, του *Kara Hüseyin* (Πολίχνη) 640 άσπρα, ενώ του *Lenbet* (Νέα Ευκαρπία) 360 άσπρα.

2. Θέση – έκταση

Το Χαρμάνκιοϊ βρισκόταν πάνω στον οδικό άξονα που οδηγούσε προς τον κάμπο της Θεσσαλονίκης και βορειοδυτικά του αμαξιτού δρόμου Θεσσαλονίκης-Βιτωλίων (Μοναστηρίου). Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις «Οδοιπορικές σημειώσεις» του ταγματάρχη του μηχανικού Νικολάου Σχινά, ο οποίος το 1886, δηλωμένος ως ζωέμπορος στις τουρκικές αρχές, περιόδευσε και χαρτογράφησε τη Μακεδονία και την Ήπειρο, η λεγόμενη «*Λεωφόρος Μοναστηρίου*» (Manastir Caddesi) εξερχόταν της πύλης Βαρδάρ και βορειοδυτικώς διευθυνομένη, παρήρχετο μετά τινά λεπτά της ώρας του μικρόν αριστερόθεν κεμένον σταθμού του σιδηροδρόμου και του δεξιόθεν και 1/4 της ώρας της οδού απέχοντος ωραιόν και καταφύτον χωριόν Αρμάν-κιοϊ. Το χωριόν τούτο απέχον της Θεσσαλονίκης 1/2 (ημισείαν) μόνον ώραν, δύναται να θεωρηθή και ως προάστειον αυτής, κέκτηται δε ξενοδοχεία, παντοπωλεία, κήπους και ωραίας εξοχικής οικίας, εν αις πολλοί των κατοίκων της Θεσσαλονίκης διέρχονται το έαρ...⁶.

Αντίθετα, πολύ διαφορετική εικόνα επικρατούσε στη διαδρομή για το Δεσβένι. Ιδρύματα και στρατώνες προμήνυαν τη σημερινή εικόνα τής από τις αρχές του 20ού αι. κατασκευασμένης από τις δυνάμεις της Entente οδού Σερρών, η μετέπειτα οδός Λαγκαδά. Στις αρχές του 20ού αι., και συγκεκριμένα το 1906, ο Γεώργιος Χατζηκυριακού, ο οποίος κατέγραψε τις σκέψεις και τις εντυπώσεις του από την περιοδεία του στη Μακεδονία (1905-1906), αναφερόμενος στη διέλευσή του από την ευρύτερη περιοχή του Χαρμάνκιοϊ σημείωσε τα εξής:

Διά της πύλης του Βαρδάρη εξήλθομεν μετ' εναρέστου συνοδείας συνιδέλφων και ετράπημεν προς την μεγάλην αμαξιτήν οδόν, την άγουσαν διά

5. Β. Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες», *ό.π.*, 415.

6. Ν. Θ. Σχινάς, *Οδοιπορικαί σημειώσεις (Μακεδονίας, Ηπίου, Νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας-Μακεδονίας)*, τεύχος Β', Αθήνα 1886, σ. 353.

Γενιτσών και Βοδενών εις Μοναστήριον... Επί της οδού ταύτης διευθυνομένης δυσμικώς της Θεσσαλονίκης εβαίνομεν φαιδροί και θυμήρεις απολαύοντες της ξειδώρου της πρωίας δρόσον θερινής ημέρας του Ιουνίου και επισκοπούντες την εκτεινομένην πέριξ χώραν προς το μέρος εκείνο της Θεσσαλονίκης, αποτελούσαν απέραντον πεδιάδα, θαυμασίαν την όψιν, την ομαλότητα και την ευφορίαν. Διερχόμεθα εν πρώτοις ανά μέσον των δύο σιδηροδρομικών σταθμών, ων ο εις δεξιόθεν είναι της ενωτικής γραμμής Θεσσαλονίκης-Κωνσταντινουπόλεως, ο δε έτερος αριστερόθεν συμπεριλαμβάνει και τας δύο ετέρας γραμμάς, την των λεγομένων Ανατολικών σιδηροδρόμων και την της Θεσσαλονίκης-Μοναστηρίου... Ολίγον περαιτέρω των σταθμών κείται δεξιόθεν της οδού η μικρά Ελληνική κώμη Χαρμάν κιόι, απώτερον δε ολίγον παρά την οδόν το αγροτικόν κτήμα Οθωμανού Δουδουλάρ...⁷.

Μολονότι ο Χατζηκυριακού πέρασε δίπλα από το Χαρμάνκιο, δεν εισηγήθη σ' αυτό, στερώντας μας έτσι μια πολύ ενδιαφέρουσα και ακριβή περιγραφή του οικισμού.

Το Χαρμάνκιο εκτεινόταν γεωγραφικά σε μια πολύ μεγάλη περιοχή: βόρεια μέχρι το Ωραιόκαστρο/Παλαιόκαστρο (*Daoutbali, Δαούτ Μπαλί*) και τη Νεοχωρούδα (*Yeniköy*), δυτικά μέχρι τη σιδηροδρομική γραμμή, τα Διαβατά (*Dudular, Δουδουλάρ*) και τη Μαγνησία (*Arapli*), ενώ νότια έφθανε ώς τον Κήπο των Πριγκήπων (*Bez Cinar, Μπέχτσιναρ*, σημερινό Φιξ) και τον σιδηροδρομικό σταθμό Κωνσταντινουπόλεως, και νοτιοανατολικά ώς τον λεγόμενο «Λοξό Λάκκο» (*Eğridere*), ρέμα που ξεκινούσε έξω από την Ακρόπολη και διερχόταν δίπλα στο –από το 1906 δομημένο– στρατόπεδο του Π. Μελά (γι' αυτό και ήταν γνωστό ως «χείμαρρος του Παύλου Μελά»)⁸. Αργότερα τα νοτιοανατολικά σύνορα του Χαρμάνκιο συρρικνώθηκαν μέχρι τη σημερινή Κάτω Ηλιούπολη (*Tavşantepe* ή *Ταουσάν Τεπέ*, λόφος των λαγών). Τέλος, ανατολικά το Χαρμάνκιο εκτεινόταν ώς την τοποθεσία «Μαύρα χώματα» (*Karatoprak, Καρά Τοπράκ*). Συνεπώς, επρόκειτο για μια τεράστια έκταση, η οποία περιλάμβανε τις σημερινές περιοχές Νέου Κορδελιού, Ελευθερίου, Διαλογής, Μαινεμένης, Αμπελοκήπων, Ευόσμου και Ηλιούπολης⁹.

7. Γ. Χατζηκυριακού, *Σκέψεις και εντυπώσεις εκ περιοδείας [ανά την Μακεδονίαν] (1905-1906)*, Θεσσαλονίκη 1906, σ. 16. Την ίδια πληροφορία για την απόσταση μισής ώρας του Χαρμάνκιο από τη Θεσσαλονίκη αντλούμε και από το Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, *Περιγραφή τόπου (Χαρμάνκιο)* (1859).

8. Β. Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 221 (στο εξής: *Τοπογραφία*).

9. Π. Βακουφάρης, *Ελευθέρια – Νέο Κορδελιό. Πατρίδες τότε και τώρα*, τ. 1, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 175-176 (στο εξής: *Ελευθέρια-Νέο Κορδελιό*). Πρβλ. επίσης άρθρο του ίδιου, «Προσφυγικές εγκαταστάσεις στο Χαρμάνκιο και στο Νέο Κορδελιό», *Δ' Πανελλήνιο Συνέδριο για τον Ελληνισμό της Μικράς Ασίας*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 178-179 (στο εξής: «Προσφυγικές εγκαταστάσεις»).

3. Είδος οικισμού – διοικητική υπαγωγή

Το Χαρμάνκιοϊ, που ανήκε αρχικά στο ναχιγιέ Παζαογκιάχ (Παζαρούδα, σημ. Απολλωνία)¹⁰ και στη συνέχεια στο ναχιγιέ του Βαρδάρη, υπήρξε τυπικό παράδειγμα οθωμανικού τσιφλικιού¹¹, καθώς σημειώνεται ως τσιφλίκι ήδη από τα τέλη του 18ου αι., δίπλα στα αντίστοιχα μικρότερα πάντοτε σε πληθυσμό και έκταση του Καρά Χουσεϊν ή Καραϊσίν και του (Ανω) Λεμπέτ¹². Σύμφωνα με πληροφορίες που προκύπτουν από φορολογικά κατάστιχα του έτους 1907, εντός του τεράστιου τσιφλικιού υπήρχαν μικροί ή μεγάλοι ιδιοκτήτες αγροτεμαχίων έκτασης 10.228 στρεμμάτων¹³. Τα ονόματα των ιδιοκτητών ήταν όλα σχεδόν οθωμανικά, όπως των μεγαλοϊδιοκτητών Φεβζή μπέη και του αδελφού του Μιτχάτ μπέη, του Εσρέφ μπέη κ.ά. Υπήρχαν όμως και ορισμένες ιδιοκτησίες Εβραίων (μόνο 2) και Ελλήνων (8 στον αριθμό), όπως του Πέτρε Ποβάν επιτρόπου του βακουφίου της εκκλησίας του Αγ. Αθανασίου, του Ποβάν γιου του παπά Πέτρου, του Φίλιππα παπά Γιώργη, του Δημήτρη γιου του Θανάση (Ουστουμπάντζα) κ.ά. Ιδιοκτησία μάλιστα του πρώτου αποτελούσαν οικίες δίπλα στην εκκλησία. Τα περισσότερα αγροτεμάχια ήταν οθωμανικά εκτός από εκείνο που ανήκε στην εκκλησία του Αγίου Αθανασίου¹⁴. Οι κάτοικοι του ασχολούνταν με την καλλιέργεια σιτηρών¹⁵. Στο σημείο

10. Β. Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες», *ό.π.*, 435. Ερωτηματικά εγείρει η υπαγωγή του Χαρμάνκιοϊ στο ναχιγιέ του Παζαογκιάχ, αφού σ' αυτόν ανήκαν κυρίως τα χωριά της Χαλκιδικής και εκείνα που βρίσκονταν στα ανατολικά του σημερινού νομού Θεσσαλονίκης. Μόνο φορολογικοί λόγοι μπορούν να εξηγήσουν αυτή την πρακτική, η οποία άλλωστε δεν ήταν άγνωστη στο οθωμανικό κράτος.

11. Η οθωμανική κυβέρνηση αναγνώρισε τα χωριά ως ενιαίες φορολογούμενες μονάδες για την είσπραξη των φόρων. Οι κάτοικοι του κάθε χωριού έφεραν από κοινού την ευθύνη της συλλογής και καταβολής του φόρου. Το κράτος όμως είχε επίσης το δικαίωμα να αφαιρέσει τους τίτλους ιδιοκτησίας γης από τους χωρικούς και να τους εκχωρήσει σε εκείνον που μπορούσε να πληρώσει το απαιτούμενο ποσό, δηλαδή τον πλούσιο γαιοκτήμονα. Η πρακτική αυτή, ιδιαίτερα εμφανής στην Κεντρική Μακεδονία και κυρίως στην πεδιάδα της Θεσσαλονίκης, μετέβαλε σταδιακά πολλά χωριά σε μεγάλα τσιφλίκια και κατέστησε «μισακάρηδες» ή μισθωτούς στα ίδια τους τα χωράφια όλους τους ελεύθερους καλλιεργητές στη διάρκεια του 19ου αι.

12. Β. Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες», *ό.π.*, 435.

13. Βακουφάρης, *Ελευθέρια – Νέο Κορδελιό*, *ό.π.*, σ. 124. Αν λάβουμε υπόψη τα ρέματα, τους δρόμους και τις ανεκμετάλλετες περιοχές το Χαρμάνκιοϊ, σύμφωνα με στοιχεία του 1924, μετά την έλευση των προσφύγων έφθανε τα 18.631,050 στρέμματα.

14. *Ό.π.*, σσ. 123-124. Χρήσιμα συμπεράσματα εξάγονται από το Οθωμανικό Κτηματολόγιο που σώζεται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας. Πρβλ. ακόμη Βακουφάρης, «Προσφυγικές», *ό.π.*, σσ. 179-180.

15. Θ. Γκλαβέρης, *Ο κάμπος της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 264. Σύμφωνα, επίσης, με τον Β. Δημητριάδη, «Φορολογικές κατηγορίες», *ό.π.*, 433-435 και 458-459, η ανάπτυξη μεγάλων τσιφλικιών αφενός ενίσχυσε τη συγκέντρωση μεγάλου κεφαλαίου στους ολίγους και αφετέρου οδήγησε στην εφαρμογή της μονοκαλλιέργειας (στην περίπτωση του Χαρμάνκιοϊ ήταν τα σιτηρά).

αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι το κονάκι (μπεηλίκι)¹⁶ του Χαρμάνκιοι –οικοδομημένο πιθανότατα στο 4^ο τέταρτο του 19ου αι.– η λεγόμενη «επιστασία», ήταν ακριβώς στο σημείο που υπάρχει σήμερα το δημορχιακό μέγαρο Ενόσμου, ενώ οι αποθήκες του –οι οποίες αξιοποιήθηκαν πολλά χρόνια αργότερα από τον Γεωργικό Πιστωτικό Συνεταιρισμό Νέου Κουκλουτζά και κατεδαφίσθηκαν περίπου στα μέσα της δεκαετίας του 1950– βρίσκονταν εκεί από όπου περνά σήμερα ο πεζόδρομος της Παύλου Μελά, στον χώρο του Δημορχείου¹⁷.

Σύμφωνα, επίσης, με τη βιβλιογραφία και τις πηγές, το Χαρμάνκιοι, αν και αραιοκατοικημένο μέσα στη μεγάλη του έκταση, ήταν το μόνο που παρουσίαζε μια ουσιαστική κοινωνική και οικιστική οργάνωση, σε αντίθεση με τα όμορα τσιφλίκια¹⁸. Μετά την απελευθέρωση του 1912, ορισμένοι μόνο οικισμοί παρέμειναν τσιφλίκια, ενώ οι υπόλοιποι απέκτησαν τη διοικητική τους αυτονομία. Στη σχετική στατιστική του Γενικού Διοικητή Μακεδονίας Κωνσταντίνου Ρακιτιβάν το Χαρμάνκιοι δεν αναγραφόταν πλέον ως τσιφλίκι, ούτε ήταν όμως και αυτόνομο διοικητικά, αλλά ανήκε στην υποδιοίκηση της Θεσσαλονίκης.

Το Χαρμάνκιοι βρέθηκε στο προσκήνιο στα αμέσως επόμενα χρόνια, αφού οι Δυνάμεις της Entente δημιούργησαν εκεί το λεγόμενο «Μακεδονικό Μέτωπο» στην επίσημα ουδέτερη ακόμη τότε Ελλάδα, επιχειρώντας πολεμικό αντιπερισπασμό σε βάρος των Κεντρικών Δυνάμεων το φθινόπωρο του 1915. Η γνωστή «Στρατιά της Ανατολής» (*Armée d'Orient*) πραγματοποίησε απόβαση στη Θεσσαλονίκη υπό την ανώτατη στρατιωτική διοίκηση του γάλλου στρατηγού Μορίς Σαρράιγ (M. Sarrail)¹⁹, δημιουργώντας έτσι το περίφημο «Περιχαρακωμένο Στρατόπεδο» Θεσσαλονίκης. Η εσωτερική περίμετρος του είχε τα εξής όρια: δυτικά εφαπτόταν στις όχθες του Αξιού, βόρεια προσέγγιζε τα σημερινά περίπου όρια του νομού Κιλκίς και ανατολικά

16. Χατζηκυριακού, *ό.π.*, σ. 16. Τα τσιφλίκια αποτελούνταν εκ χαμηλών, πενιχρών, σκοτεινών, πλινθοκτίστων, άνευ δ' ασβέστου επιχρίσματος και αμμοκομιάς, οικημάτων, εκτισμένων κατά σειράν εν σχήματι πολλάκις ορθογωνίου, εν οίς ώκουν οι επί μορτή αγρόται, οι ως δουλοπάροικοι καλλιεργούντες τας γαίας του ιδιοκτήτου. Εν τω μέσω ν-ψούτο το οίκημα του ιδιοκτήτου πολλάκις ευπρεπές αλλά πάντοτε ευρύχωρον και υψηλόν, το λεγόμενον τουρκιστί κονάκι... Πλείστα τοιαύτα [αγροκτήματα] ήσαν κατεσπαρμένα καθόλην την χώραν αποτελούντα τρόπον τινά φέουδα μεσαιωνικής εποχής και αποφέροντα πλουσία προσόδους εις τους πλουσίους φεουδάρχας...

17. Αρχείο Προφορικών Μαρτυριών Δήμου Ενόσμου, πληροφορητής Χρ. Μανδλιανός (1911-2005).

18. Σπ. Λαζαρίδης, *Από το Βαρδάρι ως το Δεσβένι. Ιστορική καταγραφή μέχρι το 1920*, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 66-67 (στο εξής: *Από το Βαρδάρι ως το Δεσβένι*).

19. Ο Σαρράιγ ήταν ο πρώτος από τους τρεις αρχιστρατήγους. Ακολούθησαν ο Γκυγιωμά και ο Ντε Εσπεραί. Περισσότερα για την εκστρατεία των Αγγλογάλλων, βλ. Γ. Λεονταρίτης, «Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 15 (1978), σσ. 29-34 και Βησ. Σταύρακας, «Η Θεσσαλονίκη του 1916», *Επτά Ημέρες – Η Καθημερινή*, Ιανουάριος 1996.

έφθανε στη λίμνη του Λαγκαδά. Αυτή η αμυντική γραμμή διαορίστηκε από τους στρατηγούς Σαράιγ (Γαλλία) και Μείχον (Βρετανία) σε δύο τομείς: ο δυτικός ανατέθηκε στα γαλλικά στρατεύματα μέχρι τις δυτικές παρυφές του Μονόλοφου (Δαουτλή), ενώ ο ανατολικός τομέας, που ξεκινούσε από αυτό το σημείο και έφθανε μέχρι τη θάλασσα, ανατέθηκε στα βρετανικά στρατεύματα. Η εξωτερική περιμετρος ακολουθούσε τη διαδρομή Έδεσσα, Γουμένισσα, Κιλκίς, Ξυλούπολη, Στρυμονικός κόλπος²⁰.

Το Χαρμάνκιοι αποτελούσε μαζί με το Λεμπέτ τοιφλίκ και το Καραϊσίν το μικρότερο στρατόπεδο του Ζεϊτενλίκ, τον πυρήνα δηλαδή του τεράστιου στρατοπέδου²¹, στο οποίο μόλις αναφερθήκαμε. Το Χαρμάνκιοι υπάχθηκε στον γαλλικό τομέα του στρατώνα. Παρά τις αντίξοες και άθλιες συνθήκες διαβίωσης, οι Γάλλοι κατασκεύαζαν πολλά και σημαντικά έργα υποδομής: οδοποιία, σιδηρόδρομος, αποξηραντικά έργα για την αντιμετώπιση της ελονοσίας και δίκτυο ύδρευσης. Από την κατασκευή των παραπάνω έργων προκύπτει ότι ο ρόλος των συμμάχων για το Χαρμάνκιοι υπήρξε καταλυτικός και ευεργετικός συνάμα για το μέλλον του, ιδιαίτερα όταν αργότερα στην περιοχή αφίχθηκαν οι πρόσφυγες.

Στο μεταξύ, το 1917 ψηφίστηκε νόμος «περί συστάσεως και διοικήσεως δήμων και κοινοτήτων εν ταις Νέαις χώραις» και με το Βασιλικό Διάταγμα της 28ης Ιουνίου 1918, συστάθηκαν και αναγνωρίστηκαν κοινότητες μέσα στη Γενική Διοίκηση Θεσσαλονίκης. Μια από αυτές ήταν η κοινότητα της Νεοχωρούδας με έδρα τον ομώνυμο οικισμό, ενώ προς την κοινότητα ταύτην ηνώθησαν και οι συνοικισμοί Τρία Χάνια, Δαούτ Μπαλή, Δουδουλάρ, Αραπλή και Χαρμάν Κιοί²². Πολύ σύντομα όμως, τον Μάρτιο του 1920, το Χαρμάνκιοι, που βάσει της πληθυσμιακής απογραφής εκείνης της χρονιάς αριθμούσε 3.083 κατοίκους (1.622 άνδρες, 1.461 γυναίκες)²³, προσαρτήθηκε με Βασιλικό Διάταγμα στον Δήμο της Θεσσαλονίκης²⁴. Η υπαγωγή του στη Θεσσαλονίκη οφειλόταν πιθανώς στις προσπάθειες προετοιμασίας και ελέγχου του δυτικού τμήματος της πόλης ενόψει της έλευσης των χιλιάδων προ-

20. Θ. Βαφειάδης, *Κιλκίς 1914-1934*, Κιλκίς 2000, σ. 32.

21. Λαζαρίδης, *Από το Βαρδάρι ως το Δεοβένι*, ό.π., σ. 85, και ο ίδιος, *Δι' εγκαταστάσεως 1914*, Θεσσαλονίκη 2005 (α' έκδοση 2001), σ. 38 (στο εξής: *Δι' εγκαταστάσεως*).

22. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Βασιλικό Διάταγμα υπ' αριθ. 152/ 09.07.1918, τ. Α' ΦΕΚ «περί αναγνωρίσεως κοινοτήτων εν τη Γενική Διοικήσει Θεσσαλονίκης».

23. Ιστορικό Αρχείο Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, *Ελληνικές απογραφές ανά τόπο (Χαρμάνκιοι)*. Πρβλ. επίσης Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (Υ.Ε.Ο.-Γ.Σ.Υ.Ε.), *Πίναξ του πραγματικού πληθυσμού του απογραφέντος κατά το μεσονύκτιον της 18-19 Δεκεμβρίου 1920, κατά νομούς, επαρχίας ή υποδιοικήσεις, δήμους, κοινότητας, πόλεις και χωρία*, σ. 113.

24. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Βασιλικό Διάταγμα υπ' αριθ. 69/ 20.03.1920, τ. Α' ΦΕΚ «περί ενώσεως του συνοικισμού Χαρμάνκιοι εις τον δήμον Θεσσαλονίκης».

σφύγων. Μολονότι δεν είχε ενταχθεί στο σχέδιο επέκτασης της πόλης προς τα δυτικά, το Χαρμάνκιο συμπεριλήφθηκε τελικά στη Θεσσαλονίκη εξαιτίας των αναγκών της εποχής εκείνης, όπως αυτές διαμορφώθηκαν μετά το 1922²⁵. Αναμφισβήτητο είναι, πάντως, ότι όλη η εκτός των τειχών περιοχή της δυτικής Θεσσαλονίκης ήταν την εποχή εκείνη «μια θλιβερή επιφάνεια γης, ακαλλιέργητη, με τα νερά της να κυλάνε ανεκμετάλλευτα προς τη θάλασσα», σε αντίθεση με τον «παρδεισένιο κάμπο» που υπήρχε εκεί στη βυζαντινή εποχή, σύμφωνα με τις περιγραφές των βυζαντινών χρονογράφων²⁶. Η συγκοινωνιακή γραμμή που συνέδεε τον οικισμό με το κέντρο της πόλης ξεκινούσε από την οδό Ολύμπου και κόστιζε 5 δρχ. (μονή διαδρομή)²⁷.

4. Οι κάτοικοι

A. Γηγενείς

Ο οικισμός του Χαρμάνκιοι ήταν αρχικά πολύ μικρός. Στην καταγραφή του πληθυσμού του καζά Θεσσαλονίκης στα τέλη του 18ου αι. τα σπίτια του Χαρμάνκιοι ανέρχονταν σε 35²⁸. Οι κάτοικοί του προέρχονταν από οικισμούς του κάμπου της Θεσσαλονίκης, δηλαδή το Κάτω Καβακλή (σήμερα ακατοίκητο), τη Σίνδο (*Τεκελή*), τα Τρία Χάνια (*Üç Hanlar*, ακατοίκητο κι αυτό σήμερα), το Ανατολικό (*Βαλμάδα*), τη Χαλάστρα (*Κουλιακιά*), τα Διαβατά, το Ωραιόκαστρο αλλά κυρίως τη Νεοχωρούδα (*Yeniköy*)²⁹. Γρήγορα το Χαρμάνκιοι αναπτύχθηκε, και στα πρώτα είκοσι χρόνια (αρχές του 19ου αι.) οι οικίες του ανέρχονταν στις 70, αφού εκείνη την περίοδο εμφανίσθηκαν και οι πρώτοι Βλάχοι. Ο οικισμός αναπτυσσόταν κυρίως γύρω από τον ναό του Αγίου Αθανασίου, που οικοδομήθηκε τη β' δεκαετία του 19ου αι. (1812-1819)³⁰.

25. Λαζαρίδης, *Από το Βαρδάρι ως το Δερβένι*, ό.π., σ. 122.

26. Λαζαρίδης, *Δι' εγκαταστάσεως*, ό.π., σ. 12.

27. Λαζαρίδης, *Από το Βαρδάρι ως το Δερβένι*, σ. 83: *Στον Πανελλήνιο οδηγό* (το ελληνικών ντιρεκτόρι) [του 1915] σημειώνονται δύο διαδρομές για τα «αμαξαγωγία εκτός της πόλεως»: «εξ Ολύμπου εις Χαρμάνκιοι άνεν επιστροφής δρχ. 5» και «εξ Ολύμπου εις Λεμπέτην μέχρι Πλατανάκια άνεν επιστροφής δρχ. 4».

28. Β. Δημητριάδης, «Φορολογικές κατηγορίες», ό.π., 437.

29. Αθ. Κεραμάρης, «Δημιουργία Δήμου Ευόσμου», στο επετειακό τεύχος του Συλλόγου Ποντίων Ευόσμου Παναγία Κρεμαστή *«Ιστορικές αναδρομές. Ευόσμος – Παναγία Κρεμαστή»* (Ευόσμος 2000) 14.

30. Περισσότερα για τον συγκεκριμένο ναό βλ. Ε. Αθανασιάδου-Κωτίδου, *Ο Άγιος Αθανάσιος Ευόσμου*, Θεσσαλονίκη χ.χ. Πρβλ. ακόμη 2ο και 5ο Γυμνάσια Ευόσμου, *Ο ναός του Αγίου Αθανασίου Ευόσμου*, Εργασία των τμημάτων Γ4 του 2ου Γυμνασίου και Γ3 και Γ4 του 5ου Γυμνασίου στο πλαίσιο του μαθήματος Τοπικής Ιστορίας με υπεύθυνη καθηγήτρια την Αφροδ. Διαμαντοπούλου, Ευόσμος σχολικό έτος 2003-2004.

Δεν υπάρχουν άλλες, γνωστές σε μας, αναφορές για τον πληθυσμό του Χαρμάνκιοϊ τον 19ο αι. Στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας συναντάμε μόνο την πληροφορία σχετικά με τον εξισλαμισμό ενός νέου, κατοίκου του μικρού οικισμού, το 1835³¹. Αντίθετα, στις αρχές του 20ού αι. οι σχετικές πληροφορίες γίνονται περισσότερες, επηρεασμένες βέβαια από την ατμόσφαιρα της εποχής. Ο Γ. Χατζηκυριακού ανέφερε ότι το 1906 το Χαρμάνκιοϊ ήταν ένας αμιγής ελληνικός οικισμός. Την ίδια εποχή ο Δημήτριος Σάρρος, πρώτος γενικός επιθεωρητής και οργανωτής της ελληνικής εκπαίδευσης στη Μακεδονία και τη Θράκη στη διετία 1904-1906, βασιζόμενος στην απογραφή του 1904-1905 του οθωμανού γενικού επιθεωρητή των ευρωπαϊκών επαρχιών της οθωμανικής αυτοκρατορίας Χουσεϊν Χιλμή πασά, υπολόγιζε τα σπίτια του Χαρμάνκιοϊ σε 37 και τον πληθυσμό του σε «217 ελληνοφρονούσας ψυχάς». Ιδιαίτερη μνεία έκανε επίσης ο Σάρρος στο γεγονός ότι οι κάτοικοι αφενός μιλούσαν τη «σλαβομακεδονική» και αφετέρου γνώριζαν άριστα και την ελληνική γλώσσα³².

Το 1910 ο πρόξενος της Θεσσαλονίκης Χαλκιάοπουλος, βασιζόμενος κι αυτός στην παραπάνω απογραφή, σημείωσε σε εθνολογική στατιστική των βιλαετιών Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου ότι το Χαρμάνκιοϊ είχε 222 ορθόδοξους Έλληνες, πολύ περισσότερους από το γειτονικό Λεμπέτ, το Δαούτ Μπαλί, το Δουδουλάρ³³. Σχισμαστικοί δεν υπήρχαν, σε αντίθεση με τους προαναφερθέντες οικισμούς (Δαούτ Μπαλί και Δουδουλάρ). Όσον αφορά την εκκλησιαστική του εξάρτηση, το Χαρμάνκιοϊ ανήκε στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης³⁴.

Το 1913 το Χαρμάνκιοϊ, ευρισκόμενο εντός του 19ου τμήματος της πόλης της Θεσσαλονίκης που περιλάμβανε την ευρύτερη περιοχή του Βαρδάρη, αναφέρεται ότι είχε 209 κατοίκους (104 άρρενες, 105 θήλειες)³⁵. Ήταν ένας οικισμός με χαμηλά σπίτια. Οι αυλές είχαν συνήθως ακακίες και μουριές, τις οποίες οι κάτοικοι χρησιμοποιούσαν για την οικοτεχνία του μεταξοσκώληκα. Οικογένειες γηγενών, μέλη των οποίων ζουν μέχρι και σήμερα στον Εύοσμο, είναι οι ακόλουθες: Ουζούνης, Παπαπέτρου, Πολοπάτσης,

31. Ι. Βασδραβέλλης, *Ιστορικά Αρχεία Μακεδονίας, Α', Αρχείον Θεσσαλονίκης*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1952, σ. 524 (Εξισλαμίσεις του 1247-1248).

32. Στέφ. Παπαδόπουλος, «Η κατάσταση της Παιδείας το 1906 στην ύπαιθρο του καζά Θεσσαλονίκης (Μία ανέκδοτη έκθεση του Δημητρίου Σάρρου)», *Μακεδονικά* 15 (1975) 114-115. Η καθημερινή χρήση της σλαβομακεδονικής αποδεικνύεται και από την ύπαρξη τοπωνυμίων στην περιοχή του Χαρμάνκιοϊ, όπως *ζαβαλκάν κάμιν* (= κυλισμένη πέτρα), *πάρτα κόνι*, *τσεσμίτσα* (= βρύση), *γρίβα* ή *βαρδαρόβτσα* κ.λπ.

33. Γενικό Προξενείο Θεσσαλονίκης, *Μακεδονία, βιλαετία Θεσσαλονίκης – Μοναστηρίου*, Αθήνα 1910, σ. 8.

34. ΑΥΕ/ 1903/7.2 Προξενείο Θεσσαλονίκης, 13 Ιανουαρίου 1903, Απόδειξη πληρωμής δασκάλου Χαρμάνκιοϊ.

35. Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας – Διεύθυνσις Στατιστικής, *Απαρίθμησης των κατοίκων των Νέων Επαρχιών της Ελλάδος του έτους 1913*, Αθήνα 1915, σ. 12.

Κολύνας, Τόλης, Παϊζάνης, Γρηγορόγλου, Μποτζώρης, Γαρτζόλης, Λεμπετλής, Λέσκας, Ρεστέμης, Δίτσας, Σαρίκος, Κοντός κ.ά.

*B. Μεγαλολιβαδιώτες Βλάχοι*³⁶

Μαζί με τους γηγενείς του Παλαιού Χαρμάνκιοϊ, τη γη γύρω από τον ναό του Αγίου Αθανασίου τη μοιράζονταν μέχρι και το 1922 –τουλάχιστον τους μήνες του χειμώνα–, οικογένειες Βλάχων από τα Μεγάλα Λιβάδια.

Τα Μεγάλα Λιβάδια βρίσκονται στις πλαγιές του Πάικου, στην επαρχία Παιονίας του νομού Κιλκίς. Η πόλη της Θεσσαλονίκης αποτέλεσε πόλο έλξης για τους Μεγαλολιβαδιώτες ήδη από τις αρχές του 19ου αι. (από τα πρώτα δηλαδή χρόνια εγκατάστασης των Βλάχων στο Πάικο). Εκτός από τους εμπόρους και τους ζωεμπόρους που συνέρρεαν στην περίφημη αγορά του Βαρδαρίου, ένας μεγάλος αριθμός οικογενειών (φαλκάρια) Βλάχων, συνεχίζοντας τον ημινομαδικό τρόπο ζωής τους, αναζητούσαν χειμαδιά στην περιοχή γύρω από τη Θεσσαλονίκη, μέχρι και τη Χαλκιδική ακόμη. Ο αποβιώσας Κωνσταντίνος Χατζηβρέττας, γεννημένος το 1919, διηγούνταν πως η οικογένειά του είχε εγκατασταθεί στο Χαρμάνκιοϊ από το 1814 και προερχόταν από τη Μοσχόπολη της Ηπείρου³⁷. Συγκεκριμένα, οι Μεγαλολιβαδιώτες νοίκιαζαν χορτολιβαδικές εκτάσεις στα μεγάλα τσιφλίκια των πλούσιων, κυρίως Τούρκων, γαιοκτημόνων της Θεσσαλονίκης. Σύμφωνα με τις παραδόσεις, ορισμένα από τα παλαιότερα και μεγαλύτερα χειμαδιά ήταν εκείνα του Ωραιοκάστρου, της Ευκαρπίας, του Ασβεστοχωρίου (Νεοχώρι ή Κιρέτσκοϊ) αλλά και του Χαρμάνκιοϊ. Η πλειοψηφία των Βλάχων ημινομάδων κτηνοτρόφων και των οικογενειών τους από τα Μεγάλα Λιβάδια συνέχισαν τις εποχιακές μετακινήσεις τους με τα κοπάδια τους μέχρι και τη γερμανική Κατοχή. Τότε με τα τραγικά γεγονότα της Κατοχής, τα κοπάδια αποδεκατίσθηκαν και τα Μεγάλα Λιβάδια κήηκαν ολοσχερώς (1943). Αυτό είχε ως συνέπεια οι Μεγαλολιβαδιώτες Βλάχοι να διασκορπισθούν και να μετατρέψουν σε μόνιμες πια εγκαταστάσεις τα χειμαδιά τους στους νομούς Κιλκίς, Πέλλας και κυρίως στις γνώριμες γι' αυτούς περιοχές γύρω από τη Θεσσαλονίκη, όπως το Χαρμάνκιοϊ.

5. Άφιξη και εγκατάσταση προσφύγων

A. Το Χαρμάνκιοϊ «διαιρείται»

Το Χαρμάνκιοϊ έμελλε να αποτελέσει μαζί με το Καράμπουρνο, τους βασικούς στη Βόρεια Ελλάδα χώρους υποδοχής των χιλιάδων προσφύγων

---

36. Εκτενή αναφορά στους Βλάχους του Πάικου, βλ. Αστ. Κουκούδης, *Τα Μεγάλα Λιβάδια του Πάικου*, Θεσσαλονίκη 2000.

37. Λαζαρίδης, *Από το Βαρδάρι ως το Δεοβένι*, ό.π., σ. 45.

πριν και κατά κύριο λόγο μετά το 1922. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, τολμώντας ένα παιχνίδι με τις λέξεις, ότι, λες και προφητικά, είχε ονομαστεί έτσι ο τόπος, αφού θα ερχόταν εκείνη η εποχή που πρόσφυγες και γηγενείς, ένα «χαρμάνι» όλοι, ένα «μείγμα», ως άλλη ερμηνεία της τουρκικής λέξης *harman*, θα προσπαθούσαν μαζί να επιβιώσουν και να συμβιώσουν.

Αναμφισβήτητα, λοιπόν, η άφιξη των προσφύγων αποτέλεσε τη σημαντικότερη τομή στην οικιστική «διαδρομή» του Χαρμάνκιοϊ. Προκάλεσε ακόμη για πρώτη φορά τη «διαίρεση» του τοπωνυμίου Χαρμάνκιοϊ: α) *Παλαιό Χαρμάνκιοϊ* ήταν πλέον η περιοχή γύρω από τον ιστορικό ναό του Αγίου Αθανασίου, όπου αναπτύχθηκε, με βάση τις πηγές, ο πρώτος οικισμός, β) *Νέο ή Κάτω Χαρμάνκιοϊ* ονομάστηκε η περιοχή με σκηνές, τις παράγκες και τους θαλάμους από όπου διήλθαν ή εγκαταστάθηκαν προσωρινά χιλιάδες – μόνιμα πολύ λιγότεροι – πρόσφυγες από την Ανατολική Θράκη, την Ανατολική Ρωμυλία, τον Πόντο και τη Μ. Ασία στο χρονικό διάστημα 1914-1924³⁸. Μάλιστα ο διαχωρισμός αυτός σταδιακά επικράτησε όχι μόνο στη συνείδηση του κόσμου αλλά και στα επίσημα κρατικά έγγραφα. Το Χαρμάνκιοϊ ή «Χαρμάνκιο» για τους παλιότερους, συνήθως χωρίς τη συνοδεία κάποιου προσδιοριστικού επιθέτου ή επιρρήματος, αποτέλεσε τελικά το όνομα του προσφυγικού συνοικισμού με τις παράγκες μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1950³⁹ (σημερινό Ελευθέριο, τμήμα του Δήμου Ελευθερίου - Κορδελιού), αλλά και έδρα ομώνυμης Κοινότητας στα τέλη της δεκαετίας του 1920⁴⁰, γνωστής και ως «Κοινότητα Σταθμού»⁴¹.

38. Λεπτομερή αναφορά για την υποδοχή των διερχόμενων προσφύγων και την καταγωγή των μόνιμα εγκατεστημένων στο (Νέο) Χαρμάνκιοϊ προσφύγων από το Παπασκάλα και το Βασιλικό βλ. Βακουφάρης, «Προσφυγικές εγκαταστάσεις», *ό.π.*, 174-178, 181-188. Πρβλ. επίσης Αρχείο Δήμου Ευόσμου, *Παλιό Δημοτολόγιο*, στο οποίο καταγράφονται αλφαβητικά με όλα τα σχετικά στοιχεία οι αρχηγοί των οικογενειών της τότε κοινότητας Ν. Κορδελιού με έδρα τον Νέο Κουκλουτζά.

39. Αρχείο Δήμου Ευόσμου, *Πρακτικά Συνελεύσεων Συμβουλίου Κοινότητας Νέου Κορδελιού*, απόφ. υπ' αριθ. 9/16.01.1951. Η απόφαση για μετονομασία του συνοικισμού Χαρμάνκιοϊ σε «Ελευθέριο» λήφθηκε το 1949 (διαταγή υπ' αριθ. 75673/ 29.10.1949 του Υπουργείου Εσωτερικών και παρόμοια υπ' αριθ. 25576/ 12.12.1949 της Νομαρχίας Θεσσαλονίκης), μετά από πρόταση του Υπουργού Βορ. Ελλάδος Λ. Ιασονίδη στη μνήμη του Ελευθερίου Βενιζέλου. Παρά ταύτα η ονομασία «Ελευθέριο» συναντάται για πρώτη φορά στα πρακτικά της κοινότητας μόλις στις 10 Οκτωβρίου 1952.

40. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Διάταγμα υπ' αριθ. 217/ 30.06.1926 «περί αναγνωρίσεως κοινοτήτων εν Μακεδονία». Πρβλ. ακόμη Ανώνυμος, «Η απόσπασις του Χαρμάνκιοϊ εκ του Δήμου», *Εφημερίς των Βαλκανίων*, 26 Μαΐου 1927, σφ. φ. 3086, σ. 4.

41. Υ.Ε.Ο.-Γ.Σ.Υ.Ε., *Στατιστικά αποτελέσματα του πληθυσμού της Ελλάδος κατά την απογραφήν της 15-16 Μαΐου 1928*, Αθήνα 1929. Η απογραφή του 1928 και ο ελληνικός επιτελικός χάρτης (1933) αποτέλεσαν πηγές και για τον Eberh. Krüger, *ό.π.*, σ. 489, ο οποίος σημειώνει: α) την ταύτιση των τοπωνυμίων «Harmanköj» και «Σταθμός», β) την επωνυμία «Σταθμός» ως έδρα ομώνυμης κοινότητας με συντεταγμένες 0,43 : 40,40.

B. Καταγωγή προσφύγων Παλαιού Χαρμάνκιοϊ

Όταν άρχισαν να καταφθάνουν οι πρόσφυγες στον οικισμό του Παλαιού Χαρμάνκιοϊ το 1922, ο ντόπιος πληθυσμός ανερχόταν, σύμφωνα με τις στατιστικές της εποχής, στους 393 κατοίκους (212 άνδρες και 181 γυναίκες). Οι προσφυγικές οικογένειες, που εγκαταστάθηκαν δυτικά του ντόπιου πληθυσμού και του ναού του Αγίου Αθανασίου, διακρίνονταν σε τρεις κατηγορίες, πληθυσμιακά ανισομερείς μεταξύ τους. Η συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων ήταν Μικρασιάτες από την ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης, αλλά και από όλα τα δυτικά παράλια της Μ. Ασίας, ενώ πολύ λιγότεροι ήταν οι Πόντιοι και ελάχιστοι οι Θρακιώτες. Θα αναφερθούμε πρώτα πολύ σύντομα στους πρόσφυγες από τη Θράκη, οι οποίοι βέβαια ήταν πολύ λίγοι, γνώρισαν όμως χρονικά πρώτοι τις διώξεις των Οθωμανών και επομένως ήρθαν πρώτοι στον οικισμό (πριν το 1922).

Οι καθηγητές Μ. Μαραβελάκης και Απ. Βακαλόπουλος σημειώνουν το 1926, βασιζόμενοι στην αναλυτική κατάσταση του Γεωργικού Γραφείου Εποικισμού Θεσσαλονίκης, μόνο δύο οικογένειες (άτομα 8) Θρακιωτών στο Παλαιό Χαρμάνκιοϊ⁴²: του Πέτρου Κακαβούρα ή Κακαβούρη από το χωριό Σαράϊ (ή Ανακτόριον) των Σαράντα Εκκλησιών και του Ζαφείρη Θεοχαρίδη από την Τσορλού, την περιώνυμη Τυρολόη της Ραιδεστού⁴³.

Περιορισμένη αλλά όχι απαρατήρητη ήταν και η παρουσία του ποντιακού στοιχείου στο Παλαιό Χαρμάνκιοϊ. Οι καθηγητές Μ. Μαραβελάκης και Απ. Βακαλόπουλος αναφέρουν το 1926 μόνο 3 οικογένειες Ποντίων (άτομα 12) εγκατεστημένες στο Παλαιό Χαρμάνκιοϊ: του Ιωάννη Μαυρομάτη, του Γρηγορίου Κωταΐδη και του Ιακώβου Ευγενίδη-Νικολαΐδη (από το Μεταλλείο Ταύρου και το Οβατζίκ)⁴⁴. Σύμφωνα όμως με τον πίνακα εγκατάστασης Ποντίων στον νομό Θεσσαλονίκης και την υποδιοίκηση Χαλκιδικής, τον οποίο συνέταξε ο Κεντρικός Σύνδεσμος Ποντίων Θεσσαλονίκης την ίδια εποχή, στο Παλαιό Χαρμάνκιοϊ κατοικούσαν 20 άτομα ποντιακής καταγωγής⁴⁵. Υπήρχαν, επομένως, και άλλες ποντιακές οικογένειες, οι οποίες πιθανότατα μόλις είχαν εγκατασταθεί εκεί: του παπά Χαράλαμπου Ιωακειμίδη (από την Πράσαρη Τραπεζούντας), του Κοσμά Αναστασιάδη και του Ανέ-

42. Μ. Μαραβελάκης – Απ. Βακαλόπουλος, *Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στην περιοχή της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη 1955, σσ. 5 και 56. Πρβλ. ακόμη Ανώνυμος, «Οι προσφυγικές εγκαταστάσεις στη Θεσσαλονίκη», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 26 Απριλίου 1973.

43. Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Βορείου Ελληνισμού. Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 60.

44. Μαραβελάκης – Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 5 και 56.

45. Κεντρικός Σύνδεσμος Ποντίων Θεσσαλονίκης, «Πίναξ εγκαταστάσεως Ποντίων εκ Πόντου και Κανκάσου εις τον νομόν Θεσσαλονίκης και την υποδιοίκησιν Χαλκιδικής», *Αρχείον Πόντου (ΑΠ)* 3 (1931) 236-237.

στη Εμμανουηλίδη (από την Αμισό), του Τιμόθεου Χαραλαμπίδη (από το μεταλλείο των Αργάνων) κ.λπ.

Οι προσφυγικές οικογένειες από τη Δυτική Μικρά Ασία υπολογίζονταν σε 266 (άτομα 1.061)⁴⁶, πολλές από τις οποίες –κατά μία εκδοχή 80 στον αριθμό⁴⁷– προέρχονταν από τον *Κουκλουτζά* (*Kokluca*) της Σμύρνης⁴⁸, ένα όμορφο προάστιο 5 χλμ. ανατολικά της Σμύρνης. Οι Κουκλουτζαλήδες επιβιβάστηκαν σε πλοία στο λιμάνι της Σμύρνης το πρώτο δεκαπενθήμερο του Σεπτεμβρίου του 1922, και μαζί με τους χιλιάδες άλλους πρόσφυγες κατευθύνθηκαν στη Μυτιλήνη, τη Χίο, τη Σάμο, το Ηράκλειο της Κρήτης, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη⁴⁹. Στη Θεσσαλονίκη αρκετές οικογένειες Κουκλουτζαλήδων (Βλαντής, Βουγιούκας, Γιαννακουλάκης, Διονυσάκης, Διακάκης, Ζαΐρης, Κασσιμάτης, Μανέτας, Μαρσέλλος, Μούσας, Νηρός, Πανάγος, Σακκαλής, Σάμιος, κ.ά.) έμειναν αρχικά στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, ώσπου επιτροπή τους μαζί με αρμοδίους υπαλλήλους του Εποικισμού Μακεδονίας επέλεξαν, όπως προαναφέραμε, ως κατάλληλο τόπο για την εγκατάστασή τους το Παλαιό Χαρμάνκιοι.

Εκτός των οικογενειών από τον Κουκλουτζά, σύμφωνα με το Παλιό κοινοτικό Δημοτολόγιο οι εγκατασταθέντες στο Παλαιό Χαρμάνκιοι πρόσφυγες προέρχονταν και από άλλους μικρότερους και μεγαλύτερους οικισμούς της Δυτικής Μικράς Ασίας⁵⁰ όπως:

- το *Νύμφαιο* ή *Νύφιο* (*Nif*) της Λυδίας (Αμπατζής, Αποστολάκης, Αργυράκης, Μεντενόπουλος, Παπακριβάκης, Πανανάκης, Σαβράμης κ.ά.),
- τον *Μπουρνόβα* (Καραγιαννοπούλου, Κούτελης, Ρίζογλου ή Ριαβόγλου κ.ά.),
- το *Βαγάρασι* ή *Μπαγάρασι*, τουρκ. *Bagarasi* (Βουδούρης κ.ά.),
- τα *Μύλασα*, τουρκ. *Miles* (Αραμπατζόγλου, Μερτζανόπουλος κ.ά.),

46. Μαραβελάκης – Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 5 και 56-58.

47. Γ. Χ. Γαβριηλίδης, *Μέγας Οδηγός Θεσσαλονίκης και περιχώρων 1932-1933*, Θεσσαλονίκη 1932, σ. 533: *εκ των προσφυγικών οικογενειών αι 80 προέρχονται εκ του καταστραφέντος, ευφορωτάτου και πλουσιωτάτου προαστίου της Σμύρνης, Κουκλουτζά.*

48. Περισσότερα στοιχεία για τον Κουκλουτζά και τους κατοίκους του, την ονομασία του οικισμού, την τοπογραφία και τη λαογραφία βλ. Οδ. Βλαντής, *Ο Κουκλουτζάς*, Αθήνα 1948 (ανέκδοτο χειρόγραφο υπ' αριθ. 333, ΙΩΝ 9, από τη σειρά χειρογράφων του Κ.Μ.Σ.): Ι. Χιωτάκης, *Το χωριό μου ο Κουκλουτζάς*, Αθήνα χ.χ.: Κ.Μ.Σ., φάκ. Κουκλουτζάς, Ι 23, Αρχείο Προφορικών Μαρτυριών Δήμου Ευόσμου.

49. Αρχείο Προφορικών Μαρτυριών Δήμου Ευόσμου, πληροφορητές Γ. Μούσας και Γ. Παπαπέτρου· Αρχείο Γ. Παπαπέτρου, *Αίτηση προσφυγικής αποζημίωσης Αλεξ. Σπύρτζη.*

50. Ενδιαφέροντα στοιχεία για τους συγκεκριμένους οικισμούς συναντά κανείς στο Αρχείο Μαρτυριών του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών (Αθήνα), καθώς και στη δίτομη σχετική έκδοση του Κέντρου, *Η Έξοδος*, Αθήνα 1980-1982.

- το *Μάλκατζι* (Αλτιπαρμάκης, Μπαργιώτης, Φιλίππου κ.ά.),
- το *Άκ-κιοϊ* ή *Ασπροχώρι* (Καλύβας, Μαναρόλιας, Μανδαλιανός, Πατρώνης κ.ά.),
- τα *Σώκια* (Μαγδαληνός, Παπαοικονόμου, Σπύρογλου, Στολίδης κ.ά.)
- το *Κινίκι(ον)* (Δόμπρος, Χαμπής),
- το *Χατζηλάρι(ι)* ή *Χατζηλερί* (Βαρκιανός, Φλαρούντζος κ.ά.),
- το *Βουνάρμπασι* ή *Μποννάρμπασι* (Δραπέλης κ.ά.),
- το *Γέροντα* (Κολοκυθάς, Μπασγιουράκης κ.ά.),
- το *Αχμετλί* (Καβάσης κ.ά.),
- το *Λουτζάκι* ή *Ολουτζάκι* (Καΐδας, Ντόβας, Τελωνιάδης, κ.ά.), καθώς και από πολλούς άλλους οικισμούς της ευρύτερης περιοχής της Σμύρνης.

Το βασικότερο πρόβλημα, που πήρε διαστάσεις εθνικής τραγωδίας, ήταν το ζήτημα της άμεσης περίθαλψης και της στέγασης των προσφύγων. Μετά από το ψυχικό σοκ των λιμοκαθαρτηρίων οι πρόσφυγες βρήκαν καταφύγιο σε εκκλησίες, σε σχολεία, σε αποθήκες, σε σκηνές και παράγκες. Οι πρόσφυγες του Παλαιού Χαρμάνκιοϊ δεν αποτέλεσαν την εξαίρεση: στεγάσθηκαν και αυτοί αρχικά στον ναό του Αγίου Αθανασίου και σε παραπήγματα. Η ελληνική κυβέρνηση αδυνατούσε να αντιμετωπίσει μόνη της την τόσο σοβαρή έκτακτη κατάσταση και γι' αυτό ζήτησε τη συνδρομή της διεθνούς κοινότητας. Ιδρύθηκε έτσι, με παρέμβαση της Κοινωνίας των Εθνών, η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π.) τον Νοέμβριο του 1923. Παρά τα δίκαια πολλές φορές παράπονα των προσφύγων, στην πορεία αποδείχθηκε ότι η Ε.Α.Π. διαχειρίστηκε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο το δάνειο της Κ.τ.Ε. για την επίλυση του στεγαστικού τους προβλήματος⁵¹. Μόνο στη Θεσσαλονίκη η Ε.Α.Π. κατασκεύασε για τους πρόσφυγες δώδεκα χιλιάδες κατοικίες την περίοδο 1924-1930.

Τα προσφυγικά σπίτια στο Παλαιό Χαρμάνκιοϊ ήταν άλλα κτισμένα με ξύλα και πλίνθους και άλλα με τούβλα σέρβικης προέλευσης, κεραμίδια ευρωπαϊκά και «δίροικτη» στέγη. Τα τελευταία χωρίζονταν σε 2 τύπους ανάλογα με τα μέλη της οικογένειας και την κατοχή ή όχι βοοειδών⁵². Τα κατασκεύασαν είτε ο Εποικισμός και η Ε.Α.Π. είτε οι ίδιοι οι πρόσφυγες με υλικά της Ε.Α.Π. και κονδύλια που ο Λ. Ιασονίδης ως υπουργός Προνοίας και Αντιλήψεως (1930) τους εξασφάλισε⁵³, είτε ακόμη και εργολάβοι της επο-

51. Κοινωνία των Εθνών, *Η εγκατάσταση των προσφύγων στην Ελλάδα*, μτφρ. Φιλοκτήτης και Μαρία Βεϊνόγλου, Αθήνα 1997 (α' έκδοση Γενεύη 1926), σσ. 65-69, 163.

52. Αρχείο Προφορικών Μαρτυριών Δήμου Ευόσμου, πληροφορητής Στ. Διακάκης.

53. Αλ. Δάγκας, *Συμβολή στην έρευνα για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης: οικονομική δομή και κοινωνικός καταμερισμός της εργασίας 1912-1940*, Θεσσαλονίκη 1998, σσ. 286-287.

χής, οι αποκαλούμενοι και «λασπάδες», όπως οι: Π. Χαροτόπης, Εμμ. Αλεξάνδρου (Κρητικός), Στ. Σπανός. Το Παλαιό Χαρμάνκιοι στα τέλη της δεκαετίας του 1920, κατά τον Αιμ. Δημητριάδη, αποτέλεσαν 38 παραπήγματα που χτίστηκαν το 1926 και 90 σπίτια που έκτισε ο Εποικισμός για πρόσφυγες της περιοχής Αϊδινίου... Επίσης, ανοίχθηκαν πηγάδια για την υδροδότηση του συνοικισμού. Ο συνοικισμός χτίστηκε με βάση κάποιο σχέδιο και ήταν καθαρός και περιποιημένος, με τα καφενεία και τα μαγειρεία στην Πλατεία...⁵⁴.

Το Παλαιό Χαρμάνκιοι δεν αποτέλεσε εξαίρεση στο θέμα της συνύπαρξης και της συμβίωσης γηγενών και προσφύγων. Τα προβλήματα στις μεταξύ τους σχέσεις ήταν πολύ έντονα. Οι πρόσφυγες θεωρήθηκαν από τους ντόπιους απειλή για τη γη, τα σπίτια και την εργασία τους. Επίσης, η αποχώρηση των τουρκικών πληθυσμών είχε αφήσει ακίνητες περιουσίες, τις οποίες θεωρούσε ο ντόπιος πληθυσμός ότι δικαιωματικά του ανήκαν. Η διαφορά, ωστόσο, του Παλαιού Χαρμάνκιοι (Νέου Κουκλουτζά) από πολλούς άλλους οικισμούς της Μακεδονίας είναι ότι οι δυσάρεστες αυτές καταστάσεις είχαν ευτυχώς σύντομη διάρκεια. Οι διενέξεις ήταν οξείες κατά κύριο λόγο μέχρι το 1930, ενώ στη συνέχεια τέτοιου είδους φαινόμενα ήταν σπάνια. Σημαντικότερος λόγος άμβλυνσης των προβλημάτων ήταν πιθανότατα η οριστική διανομή της γης (1930)⁵⁵, η οποία τελεσίδικα πια καθόρισε τα όρια και την έκταση των κλήρων που ο κάθε κάτοικος, ανεξαρτήτου καταγωγής, θα κατείχε και θα καλλιεργούσε⁵⁶. Προς επίρρωση των παραπάνω αρκεί να αναφερθεί ότι γηγενείς και πρόσφυγες όχι μόνο άρχισαν πολύ σύντομα να συναλλάσσονται οικονομικά (αγορά και πώληση γάλακτος, δόμηση οικιών και στάβλων κ.λπ.), αλλά και συνήψαν φιλικές σχέσεις μεταξύ τους, που δεν άργησαν να φθάσουν και στους γάμους των παιδιών τους ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1930⁵⁷. Επίσης, το δημοτικό σχολείο αναμφίβολα αποτέλεσε από την πρώτη στιγμή βασικό παράγοντα ομογενοποίησης και «συμφιλίωσης» της ετερόκλητης σύστασης του πληθυσμού, αφού στις αίθουσές του στέγασε όλα τα παιδιά των γηγενών και των προσφύγων. Διακρίσεις και διαχωρισμοί δεν παρατηρή-

54. Αιμ. Δημητριάδης, «ΦΟΙΝΙΞ ΑΓΗΡΩΣ». *Η Θεσσαλονίκη του 1925-35. Η πόλη, οι συνοικισμοί της, οι άνθρωποί της, οι χαρές και τα βάσανά τους*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 97.

55. Κοινωνία των Εθνών, *ό.π.*, σσ. 47-51.

56. Η αναδιανομή των κλήρων έγινε το 1930 υπό την εποπτεία της Ε.Α.Π., ενώ ο σχετικός κτηματολογικός πίνακας του «αγροκτήματος Νέου Κουκλουτζά» θεωρήθηκε από την Κτηματογραφική Υπηρεσία Μακεδονίας – Θράκης τον Αύγουστο του 1931. Βλ. σχετικά στο Αρχείο Δήμου Ευόσμου, *Κτηματολογικός Πίνακας αγροκτήματος Νέου Κουκλουτζά*, υπογεγραμμένος από τον Διευθυντή της Κτηματογραφικής Υπηρεσίας Χρ. Παπαστράτο στις 28 Αυγούστου 1931.

57. Αρχείο Προφορικών Μαρτυριών Δήμου Ευόσμου, πληροφορητής Μ. Δίτσα-Λαγαρία, Στ. Διακάκης.

θηκαν ούτε μεταξύ των προσφύγων. Οι ελάχιστες ποντιακές οικογένειες διαφοροποιούνταν μόνο ως προς τη διάλεκτο και το εθνοτοπικό τους, ενώ σε όλες τις εκφάνσεις της καθημερινής ζωής συμμετείχαν το ίδιο ενεργά με τους υπόλοιπους κατοίκους⁵⁸.

Εκεί που παρατηρεί κανείς σαφή διαφοροποίηση μεταξύ των προσφύγων και των γηγενών είναι η εκλογική τους συμπεριφορά. Αν και δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία για τις πρώτες εκλογικές αναμετρήσεις (1913-1922), γνωρίζουμε ότι το εκλογικό σώμα της Θεσσαλονίκης εμφανιζόταν ιδιαίτερα συντηρητικό. Η ανταλλαγή των πληθυσμών και η εγκατάσταση του προσφυγικού στοιχείου άλλαξαν όμως εντελώς τα δεδομένα⁵⁹. Παρά την ύπαρξη ενός μόνο εκλογικού τμήματος (ενορίας Αγ. Γεωργίου Χαρμάνκιοϊ) και στη συνέχεια δύο τμημάτων (Κορδελιού και Νέου Χαρμάνκιοϊ), στα οποία ψήφιζαν και οι τρεις συνοικισμοί: (Νέο ή Κάτω) Χαρμάνκιοϊ, Νέο Κορδελιό και Νέος Κουκλουτζάς, είναι δυνατό, χάρη στη γνωστή σε μας πληθυσμιακή σύστασή τους, να συναχθούν ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την πολιτική τοποθέτηση και την κατανομή της ψήφου των κατοίκων του Νέου Κουκλουτζά. Από την ανάλυση των εκλογικών αποτελεσμάτων της περιόδου 1928-1936 προκύπτει ότι, όπως η συντριπτική πλειοψηφία των απανταχού προσφύγων του 1922, έτσι και οι πρόσφυγες του Παλαιού Χαρμάνκιοϊ (Νέου Κουκλουτζά) ήταν βενιζελικοί και επομένως καταδείκνυαν τη μαζική τους υποστήριξη προς το Κόμμα των Φιλελευθέρων και τους διάφορους συμμαχικούς του εκλογικούς σχηματισμούς με κυριότερη τη Μακεδονική Ένωση⁶⁰. Αντίθετα, οι λιγοστοί γηγενείς του Παλαιού Χαρμάνκιοϊ, ως αντιβενιζελικοί, ψήφιζαν σταθερά υπέρ του Λαϊκού Κόμματος⁶¹. Έτσι εξηγούνται επομένως οι λίγες ψήφοι των βασιλικών σε κάθε εκλογική αναμέτρηση (βουλευτική ή γερουσιαστική) με εξαίρεση τις εκλογές του 1935, αποτέλεσμα όμως που σαφώς ήταν απόρροια των συγκυριών και του κλίματος της συγκεκριμένης χρονικής στιγμής⁶².

58. Αρχείο Προφορικών Μαρτυριών Δήμου Ευόσμου, πληροφορητής Αναστ. Ριαβόγλου-Μούσα, Γ. Μούσας, Νικ. Νικολαΐδης.

59. Δημ. Δώδος, *Η εκλογική περιφέρεια της Θεσσαλονίκης. Κόμματα και υποψήφιοι*, Θεσσαλονίκη 1989 (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή στο Α.Π.Θ.), σ. 97.

60. Ό.π., σ. 95. Πρβλ. ακόμη Υ.Ε.Ο.-Γ.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 19ης Αυγούστου 1928*, Αθήνα 1931, σσ. 187-188· Υ.Ε.Ο.-Γ.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική των γερουσιαστικών εκλογών της 21ης Απριλίου 1929*, Αθήνα 1931, σσ. 127-128 και 137-138· Υ.Ε.Ο.-Γ.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική των γερουσιαστικών εκλογών της 25ης Σεπτεμβρίου 1932*, Αθήνα 1934, σσ. 16-18· Υ.Ε.Ο.-Γ.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 5ης Μαρτίου 1933*, Αθήνα 1933, σσ. 96-98· Υ.Ε.Ο.-Γ.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική των εκλογών Εθνικής Συνελεύσεως της 9ης Ιουνίου 1935*, Αθήνα 1935, σσ. 74-78· Υ.Ε.Ο.-Γ.Σ.Υ.Ε., *Στατιστική των βουλευτικών εκλογών της 26ης Ιανουαρίου 1936*, Αθήνα 1938, σ. 273.

61. Δώδος, ό.π., σ. 77.

62. Άγγ. Χοτζίδης, «Κόμματα και πολιτευτές των επαρχιών Κιλκίς και Παιονίας στις

Γ. Μετονομασία Παλαιού Χαρμάνκιοϊ

Στην ευρύτερη περιοχή του Χαρμάνκιοϊ διαμορφώθηκαν μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών προσφυγικοί οικισμοί, σε κάποιους από τους οποίους δόθηκαν τα ονόματα των τόπων προέλευσης των προσφύγων. Ειδικότερα, με την εγκατάσταση των προσφύγων ο συνεχώς αναπτυσσόμενος γεωγραφικά και πληθυσμιακά οικισμός του Παλαιού Χαρμάνκιοϊ μετονομάστηκε σε *Νέο Κουκλουτζά*, κυρίως μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1920, εξαιτίας της προέλευσης, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, μιας μεγάλης ομάδας προσφύγων από τον συγκεκριμένο μικρασιατικό οικισμό. Ο οικισμός του Νέου Κουκλουτζά ήταν *δυτικώς της πόλεως της Θεσσαλονίκης συνορευόμενος από τους συνοικισμούς Νέου Κορδελιού, Νέας Μαινεμένης, Νέου Χαρμάν-Κιοϊ και την σιδηροδρομική γραμμή Κωνσταντινουπόλεως*, όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στη βιβλιογραφία της εποχής εκείνης (αρχές δεκαετίας 1930)⁶³.

Αξίζει να σημειώσουμε γενικά για το ζήτημα της μετονομασίας των αμιγών και μικτών προσφυγικών οικισμών και αστικών συνοικισμών ότι η νέα ονομασία προερχόταν συνήθως από την παλιά ονομασία ή την ιστορία του χωριού/ περιοχής προέλευσης των προσφύγων. Σε πολύ λίγες περιπτώσεις η ονομασία απέρρεε από την τοπική ιστορική παράδοση της νέας πατρίδας. Τα νέα ονόματα, όπως Νέος Κουκλουτζάς, Νέο Κορδελιό, Νέα Μαινεμένη κ.λπ. τα οποία δόθηκαν στους προσφυγικούς οικισμούς καταδείκνυαν τη μείζονα σημασία που απέδιδαν οι πρόσφυγες στην πατρογονική εστία. Μολοντί μάλιστα το Υπουργείο Εσωτερικών είχε συντάξει σαφείς οδηγίες για τον τρόπο μετονομασίας, π.χ. αρχαία ή βυζαντινή ονομασία της περιοχής προσφυγικής εγκατάστασης, γεωμορφολογικά δεδομένα, επιτόπιες ιστορικές ή μυθολογικές παραδόσεις της νέας πατρίδας, στις περισσότερες περιπτώσεις οι υποδείξεις αυτές δεν τηρήθηκαν. Το νέο όνομα δεν εξέφραζε μόνο τον συναισθηματικό δεσμό με την ιστορική πατρίδα, αλλά και την αναζήτηση καταφυγίου για ασφάλεια και κοινωνική αυτοεκτίμηση⁶⁴.

Δεν κατέστη δυστυχώς δυνατό να εξακριβώσουμε το έτος επίσημης μετονομασίας του οικισμού από *Παλαιό Χαρμάνκιοϊ* σε *Νέο Κουκλουτζά*, μολοντί οι γνωστές σε μας πηγές συγκλίνουν στο ότι κάτι τέτοιο συνέβη μάλλον στα μέσα του 1926. Από τότε άλλωστε το ζήτημα των μετονομασιών των συνοικισμών άρχισε επίσημα να απασχολεί το ελληνικό κράτος, γι' αυτό και

βουλευτικές και γερουνιστικές εκλογές 1926-1936», *Πρακτικά ΚΕ Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου Ελληνικής Ιστορικής Εταιρείας*, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 552, 562, 565.

63. Γαβριηλίδης, *ό.π.*, σ. 533.

64. Στ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930). Ο Πόνος και η Δόξα*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 237.

η καταχώρηση των μεμονωμένων ή ομαδικών κατά επαρχίες εγκεκριμένων μετονομασιών στην Εφημερίδα της Κυβέρνησης άρχισε από το 1926 και συνεχίστηκε με σταθερό ρυθμό στα χρόνια που ακολούθησαν⁶⁵.

Η περίπτωση του Νέου Κουκλουτζά έχει όμως κάποια ιδιομορφία. Δεν πρόκειται για ένα τυπικό δείγμα μετονομασίας βασισμένο στα παραπάνω πρότυπα. Μολονότι η αλλαγή ονόματος συνέβη την ίδια περίοδο, δεν εντοπίστηκε το σχετικό νομοθετικό διάταγμα στο χρονικό διάστημα 1925-1930 και αυτό ίσως γιατί η πρότερη ονομασία (Παλαιό Χαρμάνκιοϊ) ήταν περισσότερο, όπως προαναφέρθηκε, μια επινόηση-προσωρινή λύση. Επιπρόσθετα, ζήτημα μετονομασίας για το ελληνικό κράτος δεν υπήρχε, αφού σύμφωνα με το Διάταγμα της 16ης Ιουνίου 1926, ο Νέος Κουκλουτζάς –όπως οι Αμπελόκηποι, η Νέα Μαινεμένη και το Νέο Κορδελιό– θεωρούνταν «νεοϊδρυμένος προσφυγικός οικισμός»⁶⁶, μολονότι για τον πρώτο σαφώς και δεν ίσχυε κάτι τέτοιο.

Στον Νέο Κουκλουτζά παλιά και νέα ονομασία συνυπήρξαν στα επίσημα έγγραφα για μικρό χρονικό διάστημα (β' μισό δεκαετίας 1920). Στο Διάταγμα του 1926 ο οικισμός έφερε πια τη νέα ονομασία. Το ίδιο παρατηρεί κανείς και στην αναλυτική κατάσταση του Γεωργικού Γραφείου Εποικισμού Θεσσαλονίκης σχετικά με τον αριθμό των εγκατασταθέντων προσφύγων στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης, που συντάχθηκε στις 31 Ιουλίου 1926, καθώς και στον Εποικιστικό Χάρτη της Μακεδονίας, που συνέταξε το Τμήμα Στατιστικής της Γενικής Διεύθυνσης Εποικισμού Μακεδονίας την 31η Δεκεμβρίου 1926⁶⁷. Σε ενδεικτικό μαθήτριάς του δημοτικού σχολείου του οικισμού χρησιμοποιούνταν η ονομασία *Παλαιό Χαρμάνκιοϊ* το 1927⁶⁸, ενώ στις αρχές του ίδιου έτους ο ένας από τους δύο Γεωργικούς Πιστωτικούς Συνεταιρισμούς του οικισμού έφερε τη νέα ονομασία *Νέος Κουκλουτζάς*, όνομα που αναγραφόταν και στη σφραγίδα του συγκεκριμένου συνεταιρισμού. Εντύπωση, ωστόσο, προκαλεί η χρήση της ονομασίας *Παλαιό Χαρμάνκιοϊ* από τον έτερο Γ. Π. Συνεταιρισμό μέχρι και τη δεκαετία του 1950. Μία πιθανή εξήγηση είναι ότι η πλειοψηφία των μελών του τελευταί-

---

65. Όπως προκύπτει, για παράδειγμα, από την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, Νομοθετικό Διάταγμα υπ' αριθ. 346/ 04.10.1926, τ. Α' ΦΕΚ «περί μετονομασίας διαφόρων κοινοτήτων και συνοικισμών (εν τη υποδιοικήσει Θεσσαλονίκης)», η μετονομασία του Α(ε)ιβατίου σε Λητή, της Μπάλτζας σε Μελισσοχώρι, του Δαούτ Μπαλί σε Ωραιόκαστρο, του Δουδουλάρ σε Διαβατά κ.λπ. πραγματοποιήθηκε στις 4 Οκτωβρίου 1926.

66. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Διάταγμα υπ' αριθ. 217/ 30.06.1926 «περί αναγνωρίσεως κοινοτήτων εν Μακεδονία».

67. Μαραβελάκης – Βακαλόπουλος, *ό.π.*, σσ. 1, 5 και 9 όπου και ο σχετικός χάρτης Πελαγίδης, *ό.π.*, ένθετος Εποικιστικός Χάρτης Μακεδονίας.

68. Αρχείο Εγγράφων Ιστορικού Αρχείου Δήμου Ευόσμου, *Ενδεικτικό Καζουλής Πανάγου-Διακάκη*.

ου, τουλάχιστον κατά την ίδρυσή του το 1926, ήταν γηγενείς κάτοικοι⁶⁹, οι οποίοι με αυτόν τον τρόπο τάσσονταν ανοικτά κατά της μετονομασίας του οικισμού⁷⁰ (δείγμα και αυτό των τεταμένων σχέσεων μεταξύ γηγενών και προσφύγων τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασης). Η οποιαδήποτε πάντως χρήση των ονομάτων «Παλιό Χαρμάνκιοϊ» και «Νέος Κουκλουτζάς» σταμάτησε οριστικά στα μέσα της δεκαετίας του 1950. Τον Ιούνιο του 1955, βάσει της πολιτικής εξελληνισμού όλων των «ξενόφωνων τοπωνυμίων» που εφάρμοσε το ελληνικό κράτος, ο οικισμός απέκτησε πλέον με Βασιλικό Διάταγμα⁷¹ την επωνυμία το *Εύοσμον*, και μετά το 1960 *Εύοσμος*, όνομα που φέρει μέχρι και σήμερα ο πολυπληθής Δήμος Ευόσμου.

---

69. Αρχείο Γ. Π. Σ. Ευόσμου «Η Πρόοδος», *Α' Βιβλίο Πρακτικών Διοικητικού Συμβουλίου Γ. Π. Συνεταιρισμού Ν. Κουκλουτζά*. Βλ. ακόμη Αρχείο Γ. Π. Σ. Ευόσμου, *Βιβλίο πρακτικών Εποπτικού Συμβουλίου Γ. Π. Συνεταιρισμού Παλαιού Χαρμάνκιοϊ*.

70. Πελαγίδης, *ό.π.*, σ. 237.

71. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, Βασιλικό Διάταγμα υπ' αριθ. 157/ 21.06.1955, τ. Α' ΦΕΚ «περί μετονομασίας συνοικισμών, κοινοτήτων».

SUMMARY

Kyriakos Chatzikyriakidis, *The History and Demography of the (Old) Harmankioi (From the End of the 18th Century to the 30s)*.

The present article presents the history and demography of the (Old) Harmankioi, from the end of the 18th century to the 30s. It is a settlement in the western area of Thessaloniki, mentioned in the sources ever since the beginning of the 17th century. The big Ottoman estate and the homonymous small settlement, owing their name to the grain areas, were inhabited by farmers of the Thessaloniki fields and then the Vlachs of Paikos.

In the beginning of the 20th century the Harmankioi was the center of evolution since it was one of the main places that welcomed the eradicated Greeks of the East. Thousands of refugees passed through the area, to finally spread all over northern Greece. Along with the indigenous and the Vlachs of the first settlement having St. Athanasios church as a core, they were refugees from Smyrna and especially Koukloutza – a renowned suburb of Smyrna – who settled there. The article couldn't lack a short reference to the relation between the indigenous and the refugees as well as their political behaviour. The financial transactions, the elementary school and the common everyday problems of the poor agro-cattling settlement were the main factors of the population homogenization. The (Old) Harmankioi was renamed to New Koukloutzas in the 30s, according the favourite refugees' tactic to «transfer» the names of their homelands to their new places of residence in Greece. In June 1955 the settlement was named Evosmon, and finally after 1960 and up until today *Evosmos*.

Χάρτης της δυτικής περιοχής της Θεσσαλονίκης, στον οποίο εικονίζεται το Χαρμάνκιοϊ (αρχές 20ού αι.).

Western area map of Thessaloniki which depicts the Harmanköj (early 20th century).